

MƏHBUBƏ TOFIQ QIZI UMUDOVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
mahbuba@yahoo.com

METOFARİK TARİXİZİMLƏRİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Tarixizimlər müasir dildən tamamilə itmiş sözlərdir. Onlar artıq mövcud olmayan obyektləri və hadisələri təsvir edirlər. Bəzən onları köhnəmiş sözlər də adlandırılır. Tarixizimlərin arxaizimlərdən fərqli olaraq müasir ingilis dilində sinonimləri yoxdur. Bu onunla izah olunur ki, bu sözlərin adı olan realilərin özü köhnəmişdir. Tarixizimləri nisbətən yaxın dövrlərin hadisələri ilə əlaqələndirmək olar. Onlar dövrün koloritini yenidən yaratmağa kömək edir, keçmişin xüsusiyyətlərini tarixin təsvirində verir. Məsələn, a gorget, mace, thane, yeoman, goblet, baldric və s. kimi sözlər bu qəbildəndir. Bu sözlər dilin lüğət tərkibindən silinmir, yalnız tarixi romanlar, poetik əsərlər, oçerklər və müvafiq dövrlərin tarixinə dair tədqiqatlar sferasında istifadə olunmaqla məhdudlaşır [1, s.7].

Metaforalar isə tropdur, yəni sözlərin məcazi mənada işlənməsinə əsaslanan obraz növüdür. Ənənəvi olaraq metafora məcazi mənada işlənən və müəyyən oxşarlığa, müqayisə edilən təsvir obyektlərinin oxşarlığına və onların münasibətlərinə əsaslanan ifadə kimi başa düşülür [2, s.45].

Müasir ingilis dilində xeyli sayda metofarik tarixizimlər var ki, onların əsas funksiyası dilin estetik cəhətini artırmaqdır. Bu vahidlərin çoxu adət-ənənələr, reallıqlar, tarixi faktlarla bağlı yaransa da, lakin əksəriyyəti bu və ya digər şəkildə sənət və ədəbiyyat əsərləri sayəsində yaranıb.

Açar sözlər: *metafora, tarixizimlər, köhnəmiş sözlər, sadə metafora, ənənəvi metafora*

İngilis müəlliflərinin əsərlərində metaforalardan çox geniş istifadə olunur. Metaforalar, personajları, onların hiss və emosiyalarını, təbiətini, onun gözəlliyini və unikallığını və s. təsvir etmək üçün lazım olan müxtəlif obrazlar yaratmağa imkan verir.

Dilçilər metaforaların aşağıdakı növlərini ayırd edirlər:

1. sadə metafora;
2. genişləndirilmiş metafora;
3. ənənəvi metafora;
4. kompozisiya və ya süjet metaforası.
5. metaforik tarixizimlər

Biz hər bir metafora haqqında qısaca məlumat verəcəyik. Lakin məqaləmiz tarixi metaforalar ilə bağlı olduğundan daha çox ona istiqamətlənəcəyik.

Sadə metafora bir şəkildə ifadə edilir, lakin bir sözdən ibarət olmur: “*the eye of heaven*” - günəşə verilən adı – bu sadə metaforadır.

Sometimes too hot the eye of heaven shine. (W.Shakespeare. Sonnet XVIII).

Someone stepped forward from the sea of faces, someone tall and thin, dressed in deep black... [9]

Sadə metafora birüzvlü və ikiüzvlü ola bilər. Məsələn: *the ray of hope, floods of tears, storm of indignation, flight of fancy, gleam of mirth, shadow of a smile, white as snow, cold as an iceberg.*

Mübaligəyə əsaslanan metafora hiperbolik adlanır:

All days are nights to see till I see thee,

And nights bright days when dreams do show thee me.

(W. Shakespeare. Sonnet XLIII).

Şairin sevgilisini görmədiyi günlərin qaranlıq gecələrə asimilyasiyası onun ayrılığa necə həsrət qaldığını göstərən poetik mübaligədir.

Metaforanın həyata keçirilməsi üçün kontekst lazımdır. Bəzən metafora bir obrazla məhdudlaşmır, əsas sözlə bir-birinə bağlı olan bir neçə obrazı həyata keçirir. Bu genişləndirilmiş metafora adlanır [3, s.65]. Məsələn,

Mr. Dombey's cup of satisfaction was so full at this moment, however, that he felt he could afford a drop or two of its contents, even to sprinkle on the dust in the by-path of his little daughter. [5, s.65].

Nümunədə verilmiş *drop, contents, to sprinkle* sözləri əsas obraza *cup (of satisfaction)* əlavə təsvir verir.

Genişləndirilmiş metafora vahid obraz yaradan bir neçə məcazi işlənmiş sözdən, yəni eyni iki müstəvini yenidən birləşdirərək və onların paralel fəaliyyət göstərməsi ilə obrazın motivasiyasını gücləndirən bir-biri ilə əlaqəli və bir-birini tamamlayan bir sıra sadə metaforalardan ibarətdir. Genişləndirilmiş metafora aid nümunələri çoxdur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək. Məsələn, V.Şekspir öz əsərlərində tez-tez metaforanın bu növünü işlədir:

Lord of my love, to whom in vassalage

The merit hath my duty strongly knit,

To thee I send this written embassy,

To witness duty, not to show my wit.

(W.Shakespeare. Sonnet XXVI).

Onun şücaət və ləyaqətinə əsaslanaraq, ağaya qarşı sədaqət və vəzifə kimi cəngavər idealları ilə müqayisəsi məhəbbətin məhbuba sədaqət və ona bağlılıq borcu, onun fəzilətlərinə verilən qiymət kimi üzə çıxarır. Bu iki müstəvi, ikiölçülü və eyni zamanda vahid poetik quruluş yaradan, aşıqın vəzifəsi və vassal vəzifəsi sözləri ilə əlaqələndirilir: *lord of my love, vassalage, duty, embassy,*

Genişləndirilmiş metaforaya aid başqa bir nümunə:

I love not less, though less the show appear:

That love is merchandised whose rich esteeming

The owner's tongue doth publish everywhere.

(W. Shakespeare. Sonnet CII)

Bu nümunədəki təsvirlər kəskin mənfi qiymətləndirici konnotasiyaya malikdir və hər yerdə sevgiləri haqqında danışanlara hörmətsizlik ifadə edir.

Zənnimicə, genişləndirilmiş metaforaya parlaq nümunə aşağıdakı cümlə hesab oluna bilər.

Uncle Adrian lives too much with bones. The sight of red blood goes to his head» [6].

Bu misalda *red blood* - qırmızı qan sözü bir keşişin gənc qardaşı oğullarına işarədir və onlara qarşı qoyulan *bones* sözü isə yaxşı niyyətli keşişləri və kilsənin digər kahinlərini nəzərdə tutur.

Genişlənmiş metafora yeni bir ifadədən istifadə etməklə yaradıla bilər:

On the other hand, if he was beaten, he took it with complete good humour. He was a bad winner and a good loser [8].

Ənənəvi metaforalar hər hansı bir dövrdə və ya hər hansı ədəbi istiqamətdə ümumi qəbul edilən metaforalardır. Belə ki, ingilis şairləri gözəllərin zahiri görünüşünü təsvir edərkən *pearly teeth, coral lips, ivory neck, hair of golden wire* kimi ənənəvi, daimi metaforik epitetlərdən geniş istifadə etmişlər. Bu trafaretə onun saxtakarlığını ifşa edən V. Şekspir öz sevgilisinin təsvirini bir sıra mənfi müqayisələrlə müqayisə edir:

*My mistress' eyes are nothing like the sun,
Coral is far more red than her lips' red,
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.
I have seen roses damask'd, red and white,
But no such roses see I in her cheeks...*

(W. Shakespeare. Sonnet CXXX)

Metaforik epitetdə ikiözlülük məcburidir, oxşarlıq və bənzərsizliyin göstəricisi, semantik uyğunsuzluq, işarəliliyin pozulması. Məsələn, animist metaforik epitetlərdə, canlı varlığın xüsusiyyətləri cansız bir obyektə aid edilir: *an angry sky, the howling storm* və ya insan xassələrini və hərəkətlərini heyvana və ya obyektə aid edən antropomorfik metaforik epitet: *laughing valleys, surly sullen bells*.

Bütün romanı əhatə edə bilən kompozisiya və ya süjet metaforası xüsusi maraq doğurur. Kompozisiya metaforası mətn səviyyəsində reallaşan metaforadır. Müasir əsərlərin bir çoxunu kompozisiya metaforası kimi göstərmək olar ki, burada mövzu müasir həyatdır, obrazlar isə mifoloji süjetlərlə müqayisə və təzad qoyularaq yaradılır. C.Coysun "Uliss", C.Apdaykın "Kentavr" romanı buna parlaq nümunədir.

Klişe metaforaları ifadəli vasitələrlə zəngin olub nitqə təsir edir. Onlar stereotip metaforaların gündəlik danışmaq dilində toplanmasına və qorunmasına kömək edir. Məsələn, *the ray of hope, floods of tears, storm of indignation, flight of fancy, gleam of mirth, shadow of a smile, burst of applause* - dil metaforaları adlanır.

Onların istifadəsi adi haldır. Bu cür metaforalardan tez-tez müxtəlif nitq üslublarında istifadə olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tarixizimlər eyni zamanda köhnəlmiş sözlər hesab olunur. Mertaforik tarixizimlərdə artıq köhnəlmiş, tarixə çevrilmiş metaforalardır.

Məşhur ingilis klassiki Q. Bayronun əsərləri köhnəlmiş sözlərin sayına görə ən mühüm ədəbi mənbələrdən biridir. Q. Bayron öz əsərlərində metaforik tarixizimlərin və poetizimlərin istifadəsinə böyük əhəmiyyət verdi. Poetizmlər onun xüsusi üslubi formalarda canlandırdığı tarixizimlər də daxil olmaqla, heterojen söz təbəqəsidir. Bu arxaik Məsələn, "Deserted is my own good hall, its hearth is desolate" [7] cümləsində "hall -zal" sözü "palace" – saray, qala, ev mənasını verir ki, indi bu hall sözü köhnəlmiş sözlərdən hesab olunur. Q. Bayronun əsərlərində işlənmiş digər tarixizimlərə diqqət yetirək.

Swain (peasant), main (sea), yon (there), hallowed (holy), quit (leave), throw (believe), bade (bid), clad (clothed), oft (often), thee, ye, aught (anything), naught (nothing), albeit (although), ere (before), moostrooper, mace, thrall, dog-whipper, kith and kin, in days of yore, hither and thither famelicose, beg to inform və s. [4].

Poetizmlərə tarixizimlərlə yanaşı, poeziyada tez-tez işlədildiyi üçün arxaizmə çevrilməyən, yəni işlədilməsində köhnəlməyən, müəyyən poetik terminologiya kimi kristallaşan sözlər də daxildir. Başqa sözlə, onları poetik terminlər hesab etmək olar. Bu sözlərə *bard - şair, woe - qəm, steed, charger - at* və s. kimi sözlər daxildir.

Bəzi köhnəlmiş dialekt sözləri poetizmlərə də aid etmək olar, məsələn, felin keçmiş zaman forması olan *shend — shent* (itirilmiş, dəyərsizləşdirilmiş, məhv edilmiş) və ya dialektal mənada *rest* (dayandırmaq, dayanmaq) və s. Məsələn, "...where he shall rest him on his pilgrimage." Belə formalar, yəni *yes* əvəzinə *yea*, *no* əvəzinə *nay* poetizm kimi işlənən dialekt sözlərdən də hesab edilə bilər [7].

G. Bayronun "A Sketch" şeirinin son sətirində *fester* (And festering in the infamy of years) sözü işlənib. Birinci versiyada Q. Bayron *welter* metaforasından istifadə etmişdir. Bu barədə o, nəşirinə yazır: "Biz *weltering in blood - qan içində boğulma*"dan danışırıq; məgər "*weltering in the wind, weltering on a gibbet?*" işlədilmir?

Həqiqətən, Q. Byron misilsiz sənətkar idi və müstəsna incəliyi və bacarığı ilə tarixi metaforalardan istifadə edirdi. Köhnəlmiş sözlərin seçilməsində istifadə etdiyi prinsiplər onun tərəfindən belə formalaşdırılıb: müəllifin dili müstəsna olaraq köhnəlmiş və anlaşılmaz olmamalıdır, lakin müəllif imkan daxilində sırf müasir mənşəli sözlərdən qaçmalıdır.

Bernard Şounun "Heartbreak House" əsəri də metafori tarixizimlərlə zəngindir. Aşağıdakı misalda oxuyuruq.

"What a brute I was to quarrel with you..." [11, p. 87]

"Brute" sözünün bir çox mənası var: heyvan və ya ev heyvanı, adətən mal-qara mənasında işlənir. Həm də məcazi mənə daşıyır: kobud, hətta heyvani instinktlərlə, insan. Beləliklə, "mən nə qədər qəddar idim" ifadəsi "kobud" sözünün məcazi mənası ilə reallaşan metaforik xarakteri parlaq şəkildə ifadə etmişdir.

"Between the sofa and the drawing — table is a big wicker chair, with broad arms and a low sloping back..." [11, p.38]

"Arms of a chair" və "low sloping back" birləşmələri nominativ funksiyanı yerinə yetirən metaforalardır. Bununla belə, bu təkcə mebelin təsviri deyil, bir növ gündəlik dildə istifadə olunan leksik metaforaları ehtiva edir. Bunlar dildə istifadə olunmayan köhnəlmiş metaforalardır.

Metaforik tarixizimlərin başqa bir funksiyası xarici nitqin xüsusiyyətlərini dolayısı ilə göstərmək funksiyasını daşıyır. İngilis dilində Şekspirizimlər buna misaldır. Məsələn, *to wear one's heart upon one's sleeve for days to peck at* ("Othello") ifadəsi *hisslərini cilovlaya, ört-basdır edə bilməmək* deməkdir. Bu köhnəlmiş ifadə orta əsr cəngavərlərinə xas olan bir cəhətdir. Belə ki, cəngavərlər turnirində iştirak edən şəxs öz sədaqətliyini sevdiyi xanıma göstərməli idi. Ona görə də onlar sevgililərinin onlara hədiyyə etdiyi letni qollarına bağlayırdılar. Beləliklə, cəngavərlər sözün əsl mənasında "ürəklərini qollarına taxırdılar".

"I never back off from showing my emotions whatever they are. I think if we all wore our hearts on our sleeves a bit more we'd all get on a lot better" [10].

The better part of valour is discretion ("King Henry IV") tarixizmi *cəsarəti, məğrurluğu* ifadə etmək üçün istifadə olunur.

At one fell swoop ("Macbeth") – tarixizmi *isə bir zərbədə, bir vuruşda, bir anda* mənasını verir.

Və yaxud

From whose bourne no traveller returns - ifadəsi *hələ heç kimin qayıtmadığı yerdə* (yəni ölüm səltənətində) mənasını verir. Burada işlənən *bourne* sözü köhnəlmiş sözdür, sərhəd və ya həddi bildirir. Şekspirin işlətdiyi çoxlu sayda köhnəlmiş söz və ifadələr ümumi istifadəyə verilmişdir ki, bu da Şekspirin dahiliyindən xəbər verir.

Köhnəlmiş sözlər ingilis yazıçılarının bütün əsərlərində heterojen söz qatını təmsil edir: yeni, köhnəni ləğv etməklə deyil, köhnəni formalaşdırmaqla təkmilləşdirməklə əmələ gəlir və yeninin köhnə ilə birgə mövcudluğu, bütün dil faktları ilə təsdiqlənir. Beləliklə, söz öz-özlüyündə "köhnələ", yəni başqa bir söz və ya onunla sinonim olan sözlər tərəfindən canlı istifadədən çıxarıla bilər. Bununla belə, ingilis ədəbiyyatında xeyli sayda köhnəlmiş söz və ifadələrin olması onların lüğətinin zənginləşdirilməsində və ingilis dilinin leksik normalarının formalaşmasında oynadığı böyük rolunu izah edir.

Ədəbiyyat

1. Виноградов В. В. Язык художественных произведений. «Вопросы языкознания», № 5, 2004, стр. 7.
2. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры. – М., 1990. – 251 с.
3. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. М., 2002
4. Burns Robert. Selected prose of Robert Burns. – Edinburgh, 2006
5. Dickens. Ch. Dombey and Son. England: Bradbury & Evans, 1848.
6. Galsworthy, J. Maid in Waiting. <https://libcat.ru/knigi/proza/klassicheskaya-proza/274673-john-galsworthy-maid-in-waiting.html>
7. Lord Byron. The best works of Lord Byron. – London, 2005
8. Maugham W. S. The Moon and Sixpence. https://en.wikisource.org/wiki/The_Moon_and_Sixpence/Chapter_XXXII
9. Pauwels A. Women Changing Language (London and New York, Longman, 1998), p. 235
10. Selected works of Shakespeare. – London, 2007.
11. Shaw B. Heartbreak House. https://librebook.me/heartbreak_house

UMUDOVA M.

SUMMARY
FEATURES OF THE USE OF METAPHORICAL
HISTORICISMS

The article deals with the features of the use of metaphorical historicisms. Historical metaphors are mainly analyzed in the works of English authors. After analyzing the use of metaphor in various works of English authors, we can conclude that the metaphor is indeed the main, widely used trope. It is based not only on partial descriptions of heroes, environment, nature, but also whole poems, short stories, novels.

Historisms are words that have completely disappeared from the modern language. They describe objects and events that no longer exist. Sometimes they are also called obsolete words. Historicisms, unlike archaisms, have no synonyms in modern English. This is explained by the fact that the names of these words are obsolete. Historians can be associated with the events of relatively recent times. They help to recreate the color of the era, give the characteristics of the past in the description of history.

Key words: *metaphor, historicisms, obsolete words, simple metaphor, traditional metaphor*

УМУДОВА М.

РЕЗЮМЕ
ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ МЕТАФОРИЧЕСКИХ
ИСТОРИЗМОВ

В статье говорится об особенностях употребления метафорических историзмов. Исторические метафоры в основном анализируются в произведениях английских авторов. Проанализировав употребление метафоры в различных произведениях английских авторов, мы можем сделать вывод, что метафора действительно является основным, широко используемым тропом. На ее основе строятся не только частичные описания героев, обстановки, природы, но также и целые стихотворения, рассказы, романы.

Историзмы – это слова, полностью исчезнувшие из современного языка. Они описывают объекты и события, которых больше не существует. Иногда их также называют устаревшими словами. Историзмы, в отличие от архаизмов, не имеют синонимов в современном английском языке. Это объясняется тем, что названия этих слов устарели. Историков можно связать с событиями относительно недавнего времени. Они помогают воссоздать колорит эпохи, дают характеристики прошлого в описании истории.

Ключевые слова: метафора, историзмы, устаревшие слова, простая метафора, традиционная метафора.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.11.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.11.2022

Rəyçi: file.d., professor Çingiz Qaraşarlı
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur